

BEZDOMOVECTVO, SOCIÁLNO-PATOLOGICKÝ JAV VSTUPUJÚCI DO PRIESTORU SLOVENSKÝCH MIEST

Miriam Miláčková, Alena Rochovská

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demogeografie, e-mail: milackova@fns.uniba.sk, rochovska@fns.uniba.sk

Abstract: Homelessness is a socio-pathological phenomenon which has upward trend in Slovakia. This phenomenon is associated with a number of questions on the level of functioning society as a whole. Prominently are the differences between the life strategies of people living in ordinary households and people living on the streets, who are struggling to survive in such conditions. In this paper we have tried to capture the spatial specificities of homelessness, environmental strategy, homeless, living in different environments. Finally, we show the contribution to the fact that homelessness is also one of the problems of Slovak society. A very important is the fact that homelessness is a status that is dangerous and life is a form of absolute poverty in modern society in Slovakia.

Key words: homelessness, poverty, social exclusion, Slovakia, territory, city

1 ÚVOD

Absolútna chudoba predstavuje jeden z vážnych globálnych problémov ľudstva. Kľúčovou charakteristikou absolútnej chudoby je boj o každodenné prežitie. V rozvojových krajinách je hladomor a milióny ľudí v ohrození života každodennou realitou. Už dlhé roky však existuje forma absolútnej chudoby aj v najvyspelejších, ekonomicky silných štátoch sveta. Túto jej formu predstavuje bezdomovectvo, ktoré sa zaradilo medzi problémy postmodernej spoločnosti v mnohých štátoch sveta. Mnoho ľudí bojujúcich s existenčnými problémami žije na uliciach miest. V štátoch „západného sveta“ je tento fenomén viditeľný dlhšie, v štátoch „východného bloku“ bolo bezdomovectvo skrývané. V post-socialistických krajinách sa bezdomovectvo stalo viditeľným problémom až v období spoločenskej transformácie po roku 1989. Slovenská republika nie je výnimkou, bezdomovectvo sa stalo súčasťou našej spoločnosti. Bezdomovectvo je klasifikované ako sociálno-patologický jav, čo jasne deklaruje negatívny vplyv tohto fenoménu na spoločnosť. Aktuálnosť, vážnosť a najmä

negatívny vplyv na spoločnosť stavia túto problematiku do povedomia viacerých spoločenských vied.

V zahraničnej odbornej literatúre možno nájsť množstvo publikácií venujúcich sa problematike bezdomovectva. Zo svetovej geografickej literatúry z tejto oblasti nemožno nespomenúť práce Venessa (1993), Rollinsona (1998), Maya et al. (2007) a iné. Hoci je bezdomovectvo častejšie spájané s urbánnym prostredím (napr. Wolch, 1991; Shinn et al., 1990; Timmer et al., 1994 a ďalší), možno ho identifikovať i v rurálnom prostredí. Príkladom výskumu bezdomovectva na vidieku sú publikácie Firsta et al. (1994), Lamberta et al. (1992), Cloke et al. (2000) a ďalšie. V slovenskej odbornej literatúre sa objavujú publikácie s problematikou bezdomovectva len sporadicky. Jednou z prvých bola práca Beňovej (2008). Špecifickému segmentu bezdomovcov, konkrétne seniorom sa venoval Vereš (2008). Uvedené publikácie nepatria medzi geografické. Hoci má bezdomovectvo úzky súvis s priestorom, skúmanie problémov bezdomovectva v kruhu slovenských geografov svoje miesto zatiaľ nenašlo. Vzhľadom na spoločenskú závažnosť tohto fenoménu je potrebná odborná diskusia, ku ktorej sa snažíme prispieť aj predloženým príspevkom.

V jednotlivých častiach príspevku analyzujeme a definujeme teoretickú podstatu bezdomovectva a zároveň približujeme situáciu v slovenských mestách. V príspevku sú obsiahnuté základné definície bezdomovectva, charakteristika bezdomovectva v kontexte absolútnej chudoby a sociálnej exklúzie, historicko-spoločenské podmienky problematiky zamerané najmä na územie Slovenska pred a po roku 1989, ďalej hlavné príčiny bezdomovectva, bezdomovectvo jednotlivých skupín obyvateľov (muži, ženy, deti, seniori). V ďalšej časti príspevku sú zhrnuté informácie, kto a akým spôsobom sa podieľa na riešení tohto fenoménu na Slovensku (na úrovni štátu, prípadne mesta). Záverečná časť príspevku je zameraná na priestorové aspekty bezdomovectva, obsahuje výsledky kvalitatívneho výskumu, ktorý bol aplikovaný na lokality výskytu bezdomovcov v meste Kolárovo a v bratislavskej mestskej časti Karlova Ves.

2 BEZDOMOVECTVO – DEFINÍCIE

Bezdomovectvo zaraďujeme medzi sociálno-patologické javy. Sociálna patológia definuje tieto javy ako deštruktívne, alebo autodeštruktívne správanie ľudí, skupín aj celého spoločenstva. Patrí sem patologické správanie, patogénne podmienky, spoločenské, kultúrne podmienky a procesy vyvolávajúce, alebo zapríčiňujúce patologické správanie (Balogová et al., 2003).

V tejto časti príspevku uvádzame základnú terminológiu týkajúca sa bezdomovectva. Základná otázka je jednoduchá: „*Kto je teda bezdomovec?*“ Beňová (2008) uvádza najjednoduchšiu definíciu: „*bezdomovec je človek bez domova*“. Autorka, okrem vyššie uvedenej jednoduchej definície, dopĺňa aj nasledovný popis: „*Väčšine ľudí sa pri pomenovaní bezdomovec vybaví asociácia postávajúcej, poplňajúcej osoby, ktorá pýta peniaze. Niektorí si pomyslia na zamrzajúceho chudáka, ktorý sa chýli pod mostom či v zapadnutej uličke. Môže to byť osoba závislá na návykových lát-*

kach, žobrák, pouličný predavač, prípadne pouličný umelec, všetci majú jedinú životnú stratégiu a to prežiť.“ (Beňová, 2008). Autorka ďalej uvádza, že bezdomovcom sa môže stať ktokoľvek: muži, ženy, deti, celé rodiny, mladší i starší, chorí, zdraví, zamestnaní. Niektorí, vzhľadom k svojmu zdraviu, postihnutiu či veku, nemôžu pracovať. Je to skupina ľudí, ktorá sa vymyká zo spoločnosti na prvý pohľad, či už je to oblečenie, alebo stupeň dodržiavania hygieny. Miesta výskytu v priestore mesta, ktoré bezdomovci vyhľadávajú, disponujú rovnakými charakteristickými znakmi: sú to miesta, na ktorých sa pohybuje vysoký počet obyvateľov, čiže predstavujú potenciálny zisk financií, zvyškov jedál a inej pomoci. Tieto verejné miesta sú väčšinou všetkým známe, v ďalších kapitolách sa im budeme venovať detailnejšie. Tu len spomenieme, že sú to miesta pri obchodoch, na lavičkách, pri stanicach, ale aj obytné štvrte miest. Beňová (2008) vo svojej definícii a charakteristike bezdomovcov približuje pohľad verejnosti na daný problém. Autorka sa ale snaží upozorniť aj na fakty, nad ktorými sa široká verejnosť nezamýšľa, najmä v tom zmysle, že sa nedá celá skupina bezdomovcov hodnotiť na základe rovnakých kritérií. Životné osudy týchto ľudí sú odlišné a samozrejme aj ich postoj k danej životnej situácii.

Pri samotnej definícii pojmu bezdomovec je dôležité i vymedzenie pojmu domov. Podľa Hradeckého et al. (2007) existujú tri základné domény vytvárajúce domov:

- *fyzická doména* – slušné bývanie, či priestor schopný naplniť potreby osoby a jej rodiny,
- *sociálna doména* – možnosť uchovať si súkromie a udržiavať spoločenské vzťahy,
- *právna doména* – výlučné vlastníctvo, istota užívania a právny nárok.

Sociológ Giddens upozorňuje, že podobne ako chudobu, ani bezdomovectvo nie je jednoduché definovať. Slovo „bezdomovec“ má svoju históriu. Ešte pred pár desaťročiami tento pojem (homeless) označoval človeka žijúceho na lacnej ubytovni, ktorý sa málokedy vídal so svojou rodinou alebo príbuznými. V posledných rokoch, kedy pribúdala počet ľudí žijúcich osamelo z vlastného slobodného rozhodnutia, bol pojem bezdomovec prenesený na kategóriu tých, ktorí vôbec nemajú kde spať a buď nachádzajú dočasné útočisko v charitatívnych útulkoch, alebo prespávajú na ulici, v parkoch, na stanicach, alebo v schátraných, opustených ubytovniach (Giddens, 1999). Hradecký (2006) zdôrazňuje fakt, že je dôležité rozlišovať medzi pojmom žobrák a bezdomovec. Autor uvádza, že termín „bezdomovec“ je zrozumiteľný širokej verejnosti najmä v zúženom zmysle, ako osoba bez strechy a osoba, ktorá nevyhľadáva sociálne služby, alebo keď, tak len sporadicky. Je to ale v rozpore so skutočnosťou, že bezdomovci, ktorí využívajú sociálne služby, môžu byť na nerozoznanie od ostatného obyvateľstva.

Jednou z definícií bezdomovectva je aj definícia Európskej únie. V Európskej únii bola snaha o zjednotenie pohľadu na bezdomovectvo a vylúčenie z bývania. Nadnárodná organizácia FEANTSA¹ ponúka obsahlu definíciu ETHOS. Podľa ETHOS do kategórie bezdomovcov, či ľudí ohrozených bezdomovectvom patrí osoba:

---

¹ FEANTSA – European Federation of National Organisations Working with the Homeless

1. bez prístrešku: (rooflessness) – bez možnosti pobytu pod strechou 24 hodín denne, napr. na ulici, v kanáloch či v nocľahárni;
2. bez bytu: (houselessness) – osoby v rôznych zariadeniach, napr. v útulkoch, verejných ubytovniach, ako aj osoby, ktoré opúšťajú inštitúcie;
3. bývajúca v neistých podmienkach – osoby, ktorým hrozí vyst'ahovanie, obeť domáceho násillia, domácnosti v bytoch bez právneho nároku;
4. bývajúca v neprimeraných podmienkach – priveľa ľudí v byte, zlý technický stav budovy, mimo pitnej vody a elektriny, rôzne provizórne stavby, maringotky.

Definícia ETHOS sa zaoberá aj životnou situáciou a sociálnym fungovaním ľudí bez domova vo vz'ahu k ich bývaniu. Sociálne fungovanie je označením pre interakcie, prebiehajúce medzi nárokmi prostredia a človekom a týkajú sa dynamickej stránky životnej situácie: 1. Ľudia a prostredie sú trvalo v interakcii. 2. Prostredie kladie na človeka určité požiadavky (formuluje očakávania, definuje sociálne role) a človek je nútený na ne reagovať. 3. Medzi požiadavky prostredia a človekom je obvykle rovnováha. Ak ľudia požiadavky prostredia dostatočne nezvládajú, rovnováha je rozkolísaná a vzniká problém. 4. Niektorí ľudia sú schopní si s problémom poradiť a nastoliť znovu rovnováhu sami, iní túto schopnosť nemajú a svoju problémovú situáciu nezvládajú. 5. Príčinou problémov alebo ich nezvládnutia môže byť nedostatok zručností na strane klienta, ale aj neprimeranosť požiadaviek prostredia voči nemu (Navrátil, 2003).

V EÚ sa za bezdomovcov nepovažujú len ľudia, ktorí sú priamo viditeľní na ulici, či v nocľahárňach a útulkoch, ale aj tí skrytí, potulujúci sa z ubytovne na ubytovňu, alebo prespávajúci v rôznych bytoch a prázdnych záhradných chatkách, pod mostami a na iných miestach. Tiež ľudia, ktorí sa zatiaľ nachádzajú v rôznych inštitúciách, napr. vo väzniciach, zdravotníckych zariadeniach či azylových domoch, z ktorých po opustení nemajú kde ísť. Za potenciálnych bezdomovcov sa považujú aj ľudia, ktorým bezprostredne hrozí strata ich prístrešku, napríklad obeť domáceho násillia, alebo nezamestnaní bez príjmu, ktorí nie sú schopní platiť nájomné. Takisto ľudia, ktorí bývajú v neprimeraných podmienkach, t. j. bez vody, bez elektriky, v chátrajúcich obydliach či príbytkoch, ktoré vôbec nespĺňajú kritériá domova, ako napr. maringotky či záhradné chatky (Beňová, 2008).

V závere tejto časti príspevku si dovoľíme súhlasiť s tvrdením Zufferey a Kerr (2004), podľa ktorých bezdomovecstvo predstavuje mnohodomenzionálny pojem, ovplyvnený kontextom, kultúrou, pohlavím, vekom, či príslušnosťou k určitej spoločenskej triede. Práve zovšeobecňovaním, prípadne odkazovaním na bezdomovcov ako homogénnu skupinu môžu zostať mnohé dôležité znaky identity týchto ľudí skryté.

3 BEZDOMOVECTVO V KONTEXTE CHUDOBY A SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE

Pojmy absolútna chudoba a sociálna exklúzia s bezdomovecstvom bezpochyby súvisia. Ako už bolo naznačené v úvode, absolútna chudoba býva spájaná najmä

s rozvojovými krajinami, s nedostatkom znamenajúcim hrozbu ohrozenia života. Hoci na Slovensku v súvislosti s chudobou hovoríme najmä o chudobe relatívnej (Džambazovič, 2000), bezdomovectvo môžeme pokladať za prejav absolútnej chudoby. Pre lepšie zdôraznenie rozdielu medzi týmito konceptmi chudoby sme sa rozhodli uviesť definície relatívnej a absolútnej chudoby. Podľa Mareša (2000) je *absolútna chudoba* spájaná s nedostatkom prostriedkov na uspokojenie základných potrieb. Žiť dlhšiu dobu pod absolútnou hranicou chudoby znamená priame ohrozenie života. Koncept absolútnej chudoby je teda primárne založený na predstave o minimálnej životnej úrovni, zaručujúci osobám len fyziologické prežitie, to znamená na potravu, ošatenie, bývanie a nič viac (Mareš, 2000). Vymedzenie absolútnej chudoby je jednoznačne založené na definovaní základných potrieb tých ľudí, ktorí sú považovaní v danej krajine za chudobných. Na Slovensku teda existuje forma absolútnej chudoby v podobe bezdomovectva. Človek žijúci na ulici nemá strechu nad hlavou, má problém zabezpečiť si základné potreby na život, možno povedať, že je v priamom ohrození života. Na prelome rokov 2005 a 2006 zomrelo v uliciach Bratislavy 19 bezdomovcov. Smrť človeka žijúceho na ulici reálne odzrkadľuje mieru absolútnej chudoby a ohrozenia života bezdomovcov (Beňová, 2008).

Relatívna chudoba predstavuje problém chudoby v bohatej spoločnosti. Je založená na porovnaní štandardu chudobných a tých, ktorí chudobní nie sú. Zdroje chudobných jedincov, rodín, či sociálnej skupiny sú tak výrazne pod štandardom danej spoločnosti, že ich de facto vylučujú zo životných zvyklostí a aktivít, ktoré sú v danej spoločnosti bežné, chudobní nemajú možnosť žiť v životných podmienkach všeobecne akceptovaných spoločnosťou (Mareš, 2000). Relatívne miery chudoby vychádzajú zväčša z hodnotenia (porovnania) príjmov k určitej strednej hodnote, napr. k hranici chudoby v EÚ (*European Union Poverty Line*), ktorá je formulovaná ako 60 %-ný priemerný príjem ekvivalentnej jednočlennej domácnosti, alebo pozíciou v prvom alebo druhom decile príjmovej distribúcie, ktorá slúži ku konštrukcii známej Lorenzovej krivky a k výpočtu Ginniho koeficientu príjmovej nerovnosti (Michálek, 2000a).

V ďalšej časti sa chceme dotknúť konceptu sociálnej exklúzie a jeho súvislosti s bezdomovectvom. Koncept sociálnej exklúzie je široký, my sa pokúsime sústrediť na atribúty, ktoré ho spájajú s fenoménom bezdomovectva. Základnou definíciou sociálnej exklúzie je, že je to proces, ktorého prostredníctvom sú určití jednotlivci vytlačení na okraj spoločnosti a je im zabránené plne na nej participovať v dôsledku svojej chudoby, nedostatku základných spôsobilostí a príležitostí celoživotného vzdelávania, alebo v dôsledku diskriminácie. Toto ich vzdáľuje a izoluje od zamestnania, príjmu a príležitostí vzdelávania, ako aj sociálnych a komunitných sietí a aktivít. Základné potreby sú v celej populácii uspokojované, ale časť tejto populácie je vylúčená z bežného spotrebiteľského štandardu spoločnosti v ktorej žije a tým aj z ďalších aktivít, ktoré tento štandard umožňuje. Nedostatok zdrojov a možností uspokojovania potrieb vyvoláva u jednotlivých skupín populácie rôznu mieru depriácie, pocitov zraniteľnosti a bezmocnosti, ktoré ak majú dlhodobý charakter, môžu byť príčinou ich vylúčenia zo spoločnosti. Sociálna exklúzia súvisí najmä s nízkym príjmom, zlou pozíciou na trhu práce, nízkou úrovňou vzdelania, zlým

zdravotným stavom, prípadne zdravotným postihnutím, znevýhodnením v oblasti bývania a v možnostiach prístupu k inštitúciám, ktoré ovplyvňujú životné šance ľudí (Dahrendorf, 1991). Džambazovič (2000) uvádza, že pri definovaní sociálnej exklúzie prestáva byť chudoba ponímaná vo svojom pôvodnom užšom a do určitej miery statickom vymedzení, ako nedostatok zdrojov a možností uspokojovania základných potrieb. Začína sa chápať v oveľa širšom kontexte a to nielen ako nedostatok zdrojov, ale aj ako znevýhodnenie v možnostiach prístupu k vzdelávaniu, k zdravotníckej starostlivosti, k zabezpečeniu adekvátneho bývania, k životu v usporiadanej rodine a pod., ktoré ovplyvňujú životné šance ľudí. Dlhodobý nedostatok zdrojov (materiálna chudoba) a znevýhodnenie v možnostiach prístupu k inštitúciám, ktoré ovplyvňujú životné šance ľudí sa spája s rizikom marginalizácie a môže viesť až k sociálnej exklúzii z rôznych oblastí života. Za chudobných a sociálne vylúčených sa potom považujú ľudia, ktorí nemôžu plne participovať na ekonomickom, sociálnom a občianskom živote a ak prístup týchto ľudí k príjmom a ostatným prostriedkom (osobným, rodinným, sociálnym a kultúrnym) je natoľko neadekvátny, že sú vylúčení z možností mať životnú úroveň a kvalitu života akceptovanú spoločnosťou, v ktorej žijú.

Hradecký, Hradecká (1996) hovoria v súvislosti s ľuďmi bez domova o extrémnom vylúčení. Medzi množstvo faktorov, ktoré v sebe koncept sociálnej exklúzie zahŕňa patrí aj marginalizácia na pracovnom trhu. Bezdomovci sú väčšinou nezamestnaní, alebo vykonávajú len veľmi nízko ohodnotenú prácu. Pri hľadaní zamestnania majú mnohokrát problém, zanedbaný zjav, nevhodné oblečenie, etnický pôvod, ktoré ovplyvňujú zamestnávateľa pri výbere uchádzačov pri osobnom kontakte. Aj tento fakt naznačuje, že sa stávajú osobami žijúcimi v sociálnej exklúzii a ich následná dlhodobá nezamestnanosť môže tento stav len prehĺbovať (Hradecký a Hradecká, 1996).

Sociálna exklúzia má aj svoju priestorovú dimenziu, odohráva sa nielen v čase, ale aj v priestore. Atribúty sociálnej exklúzie môžu nielen obyvatelia určitého územia, ale aj samotné toto územie (materiálne a geograficky: zlý stav bytového fondu, nekvalitné životné prostredie, chýbajúce občianska vybavenosť alebo jej zlá kvalita, dopravná nedostupnosť a izolovanosť územia, nevýhodný či kolabujúce lokálny trh práce; sociálne: nezamestnanosť, kriminalita, kolaps občianskej spoločnosti, stigmatizácia oblasti a ich obyvatel'ov a ďalšie). Medzi procesy, ktoré koncentrujú v priestore sociálnu exklúziu a ktorými priestor nadobúda formu odlúčeného priestoru, patrí aj gentifikácia a privatizácia verejného priestoru. Tieto závažné fenomény sú problémom viacerých štátov EÚ, aj preto sa vytvárajú nové plány, ktoré by mali viesť k aspoň čiastočnému riešeniu problému sociálnej exklúzie. Za jednu z dnešných foriem absolútneho vylúčenia bezdomovecťvo pokladá aj Mareš (2000), popri ďalšej forme akou je existencia ghiet, ktoré vznikajú nielen koncentráciou vylúčených, ale aj odchodom majoritnej spoločnosti z určitých komunít. Podľa Mareša (2000) je vylúčenie bezdomovcov aj vylúčením priestorovým, tak ako sa dá povedať, že vylúčený aj priestor v ktorom sa zdržiavajú.

4 BEZDOMOVECTVO V HISTORICKO-SPOLOČENSKÝCH PODMIENKACH

Pojmy ako tuláctvo, žobráctvo sú známe od nepamäti. V priebehu celého historického vývoja našej populácie existovali rôzne skupiny ľudí, ktoré predstavovali spoločensky najnižšiu vrstvu obyvateľstva. Určitá forma bezdomovectva existovala už v období starovekého Grécka, hoci v inej podobe ako ju poznáme dnes. Neexistoval funkčný sociálny systém, v krajine žilo veľké množstvo žobrákov, boli to najmä dlhodobo chorí a postihnutí ľudia, ktorí v tom čase nemali inú možnosť, než spoliehať sa na dary majetnejších. Deti chudobných rodičov v prípade ich smrti často končili na ulici. V minulosti to boli teda najmä tuláci a žobráci, ktorých môžeme prirovnať k dnešným bezdomovcom a ich existencia úzko súvisela s nastavením sociálneho systému tej, ktorej doby. V minulosti sa problémy s tulákmi a žobrákmi riešili napríklad v podobe chudobincov. Príkladom, keď sa štát snažil o riešenie daného problému môže byť Anglicko, kde už v 16. storočí štát poskytoval bývanie pre tulákov a zabezpečoval im školenie na rôzne profesie (Depastino, 2003). No napriek snahám jednotlivých štátov bolo v minulosti aj v Európe veľmi rozšírené tuláctvo a žobráctvo dospelých i detí, v prípade detí, sa jednalo najmä o siroty. O historických súvislostiach bezdomovectva v jednotlivých štátoch existuje veľa publikácií, príkladom môže byť rozsiahla publikácia o pôvode a vývoji bezdomovectva v Amerike (Rossi, 1989).

Problém bezdomovectva nepredstavuje nový fenomén. V jednotlivých historických obdobiach a v rôznych oblastiach sveta sa vyvíjal odlišne, tiež odlišne sa vyvíjali počty ľudí v ňom žijúcich. V našom príspevku nemáme priestor na detailnejšiu analýzu historického vývoja bezdomovectva vo svete. Zameriame sa len na historický vývoj na území Slovenska, resp. Československa, pričom svoju pozornosť zamierime na obdobie pred a po roku 1989. Dôvodom je najmä často sa objavujúci mylný dojem predstaviteľov širokej verejnosti, že bezdomovectvo v období komunizmu neexistovalo.

5 BEZDOMOVECTVO NA SLOVENSKU PRED 1989

Skutočnosti, že problém bezdomovectva sa týkal územia Slovenska aj pred rokom 1989 sa venovala Beňová (2008). Autorka poukázala na fakt, že hoci bol tento pojem menej známy a problém menej viditeľný, v našej spoločnosti existoval. Počas socializmu bola snaha tento sociálno-patologický jav v spoločnosti eliminovať prostredníctvom sociálneho zabezpečenia a represívnych opatrení (každý musel pracovať a niekde bývať). Mohlo by sa preto zdať, že je prirodzeným dôsledkom spoločenských zmien, ktorých sprievodným znakom bolo nielen budovanie právneho štátu, ale aj výskyt negatívnych dôsledkov ekonomickej transformácie. Horáková (1995) uvádza, že korene bezdomovectva siahajú hlbšie, keďže z veľkej časti je dedičstvom minulého, socialistického režimu, ktorý vytvoril latentné podmienky pre vznik sociálne handicapovaných skupín, akými bezdomovci bezpochyby sú (Horá-

ková, 1995). Na ďalší dôležitý fakt, ktorý bránil v rozširovaní bezdomovectva poukázal aj Vereš (2008). Autor zdôraznil skutočnosť, že v období socializmu bolo bezdomovectvo trestným činom. Vzťahovalo sa naň ustanovenie paragrafu trestného zákonníka o príživníctve, na základe ktorého hrozilo až trojročné väzenie. Každý občan mal povinnosť zdržovať sa v mieste, kde bol prihlásený k trvalému bydlisku, existovala pracovná povinnosť. Ľudia, ktorým tento spôsob života nevyhovoval, sa museli pred režimom skrývať.

Aj Průdková et al. (2008) uvádzajú, že bezdomovec a bezdomovectvo sú pojmami, ktoré sa v Československu objavili až po roku 1989. Autori poukazujú na absenciu tohto pojmu, hoci tento fenomén existoval. V tomto období sa jednalo najmä o osoby, ktoré prešli ústavnou výchovou, rozviedli sa a ľudia, ktorí nechceli alebo nemohli bývať u rodičov a nemali vlastnú rodinu. Patrili sem prevažne ľudia, ktorí pracovali dlhodobo u nás, alebo v zahraničí na rôznych stavbách a v tej dobe sa im rozpadlo manželstvo. Beňová (2008) ďalej uvádza, že nebolo možné, aby ľudia žili na ulici, využívali teda firemné ubytovne. O svoj byt neusilovali a ani o neho zrejme nestáli. Mnohokrát sa problémy ľudí spájali s alkoholizmom.

Viacerí autori teda poukazujú na fakt, že bezdomovectvo sa vďaka rôznym opatreniam zo strany štátu, podarilo dobre skryť pred očami verejnosti. Medzi ďalšiu skupinu „neviditeľných bezdomovcov“ sa dajú zaradiť aj ľudia, migrujúci z bytov bližších či vzdialenejších príbuzných do bytov priateľov a známych. Beňová (2008) poskytuje vysvetlenie na zdanlivé „objavenie sa“ bezdomovcov v spoločnosti po roku 1989. Autorka uvádza, že tento problém sa nedá považovať za nový, ale spoločnosť ho tak v mnohých prípadoch prijala a možno stále aj prijíma. Podľa Vereša (2008) pád socializmu spôsobil zmenu nielen politického, ale aj sociálneho systému. Sloboda pohybu garantovaná ústavou a zrušenie pracovnej povinnosti spôsobili dozretie „latentnej podoby“ bezdomovectva. Ľudia, ktorí nemali záujem pracovať, boli prepustení, privatizované podniky sa snažili zefektívňovať výrobu znižovaním stavov nadbytočných pracovníkov, podnikové ubytovne sa stali predmetom podnikania. Prepustení tak často prišli nielen o prácu, ale aj o strechu nad hlavou. Rady bezdomovcov sa rozrástli vďaka amnestii o ľudí prepustených z výkonu trestu, ktorí sa nemali kam vrátiť (Vereš, 2008).

V závere tejto časti príspevku uvádzame čiastkové výsledky vlastného kvalitatívneho výskumu. Názor, že bezdomovectvo je výsledkom spoločenských zmien v posledných dvadsiatich rokoch prevládal u vzorky respondentov v Kolárove, aj v bratislavskej Karlovej Vsi. Našou snahou bolo zistiť názor ľudí žijúcich v priestore, v ktorom sa často vyskytujú bezdomovci na súvis bezdomovectva so spoločenskými zmenami. Približne 100 respondentov sme sa pýtali, či je podľa opýtaných bezdomovectvo problémom súčasnej doby. V prípade Kolárova sme od respondentov dostali jednoznačne kladné odpovede, čo samozrejme toto tvrdenie nepotvrďuje, ale naznačuje postoj verejnosti k vývoju tohto problému a otvára priestor na polemiku. V prípade Bratislavy, neboli odpovede úplne jednoznačné a objavili sa aj opačné názory. V Bratislave sa tento fenomén vyvíjal odlišne. Obyvatelia Bratislavy sa stretávali s bezdomovectvom aj v dávnejšej minulosti. Pre obyvateľov mesta Kolárovo je bezdomovectvo niečím novým, stretávajú sa s ním len v posledných

rokoch. Nepodarilo sa nám zistiť, kedy presne sa tento fenomén v tomto meste prvýkrát objavil. Avšak vo väčšej miere sa objavil až po roku 1989, čo môže súvisieť so zhoršujúcou ekonomickou situáciou v meste (privatizácia podnikov, rozpadnutie poľnohospodárskeho družstva, opakované hromadné prepúšťania v kľúčových podnikoch mesta). V Kolárove (okres Komárno) bola vysoká miera nezamestnanosti v rokoch 2000 – 2003, v priemere až 25 %, momentálne je na úrovni približne 19 % (ŠÚ SR). Ekonomická situácia tohto okresu nie je dobrá, čo vytvára vhodné prostredie na rozširovanie sociálno-patologických javov. V závere tejto časti príspevku môžeme súhlasiť s názorom Beňovej (2008), že pre slovenskú verejnosť predstavuje problém bezdomovectva prevažne problém „dnešnej doby“.

6 BEZDOMOVECTVO NA SLOVENSKU PO ROKU 1989

Od začiatku deväťdesiatych rokov všetci s prekvapením rozoznávajú aj u nás neľútostnú povahu chudoby, jej zložitú a rôznorodú realitu, ktorá sa neúprosne transformuje do stále väčšej šírky a hĺbky a upevňuje svoje pozície tam, kde sme boli zvyknutí nič podobné nevidieť. Bolo to pre našu spoločnosť niečo nové. Slovo chudoba bolo odložené ad akta. (Hradecký et al., 1996). Obdobie po roku 1989 je známe rozsiahlou spoločenskou, ekonomickou aj sociálnou transformáciou. V postsocialistických krajinách sa „začalo“ objavovať bezdomovectvo. S týmto tvrdením sme polemizovali už v predchádzajúcej časti príspevku. Hradecký (2005) poukazuje na fakt, že bezdomovci v českých uliciach začali objavovať vo veľkej miere náhle, a to po amnestii Václava Havla v roku 1990, kedy bolo z väzenia behom krátkej doby prepustených 15 tisíc osôb, z ktorých stovky zostali na ulici. Problém sa začal viac prejavovať od konca deväťdesiatych rokov, keď počet bezdomovcov výrazne stúpol, problém sa stal viditeľným.

Aj bez rozsiahlych výskumov je zrejmé, že počet bezdomovcov sa u nás za posledných desať rokov rýchlo zvýšil, čo môžu potvrdiť aj organizácie pracujúce s týmito ľuďmi (Proti Prúdu, Depaul Slovakia a iné). Občianske združenie Proti prúdu odhadlo, že v roku 2009 sa na území hlavného mesta Slovenska zdržovalo asi 3000 bezdomovcov². Približne rovnaký počet sa odhaduje v Košiciach. Celkovo sa na Slovensku predpokladá, že na území SR je 30 000 tisíc bezdomovcov. Podľa správ, ktoré sa objavujú v médiách sa bezdomovectvo rozširuje aj v mestách Prešov, Banská Bystrica, Žilina, či Trnava. Objavuje sa aj menších sídlach, ako sú Levice, Nové Zámky, Liptovský Mikuláš. Zatiaľ neexistujú analýzy, ktoré by mapovali rozšírenie bezdomovectva v slovenských mestách. Zostáva nezodpovedanou otázkou, v koľkých slovenských mestách sa bezdomovectvo vyskytuje v relevantnom rozsahu a koľko bezdomovcov na Slovensku máme.

Väčšina bezdomovcov má miesto trvalého bydliska, ale neobýva ho z rôznych príčin. Napríklad, v Bratislave je podľa evidencií organizácií (Proti Prúdu, Depaul

² V decembri 2003 vykonala samospráva spolu s mestskou a štátnou políciou sčítania, kontrolami sa vtedy zistil počet bezdomovcov 600 – 700. Pri tomto sčítaní bolo okrem iných faktov zistené, že medzi bezdomovcami v Bratislave sú zastúpené všetky vekové kategórie od 18 až do 82 rokov, najviac ich je vo veku 31 až 60 rokov. Väčšinou sú to ľudia so základným a nedokončeným stredoškolským vzdelaním. Často sú medzi nimi aj celé rodiny s deťmi, najmä v oblasti mimo Bratislavu.

Slovakia a iné) približne polovica bezdomovcov s trvalým bydliskom mimo hlavného mesta. Veľa bezdomovcov, ktorí prichádzajú z iných častí Slovenska, pochádza z oblastí s vysokou nezamestnanosťou (juh a východ Slovenska). Najväčšiu skupinu bezdomovcov tvoria najmä muži od 30 do 50 rokov. V poslednom období však k tejto skupine pribúda aj veľa žien a dokonca celých rodín s maloletými deťmi. Počet mužov bez domova sa môže v závislosti od krajiny rovnať približne dvom tretinám až trom štvrtinám z celkového počtu bezdomovcov. Rizikovou skupinu tvorí aj mládež od 18 do 25 rokov. Veľa mladých ľudí prichádza na ulicu z detských domovov (Beňová, 2008). Ako sme uviedli, bezdomovecťvo ako sociálno-patologický jav zasahuje a má vplyv na sociálno-priestorovú štruktúru mestských a vidieckych oblastí, čo potvrdzujú viaceré publikácie svetových autorov, uvedené v úvode príspevku. V novodobej histórii Slovenskej republiky zaradil medzi problémy slovenských miest bezdomovecťvo a sociálnej exklúziu aj Buček (2005). Možno teda konštatovať, že tento fenomén vstupuje a viac sa rozširuje v priestore slovenských miest po roku 1989.

7 PRÍČINY BEZDOMOVECTVA

Vznik bezdomovecťva sa celosvetovo vysvetľuje na základe individuálnych dispozícií, štruktúrálnych zmien v spoločnosti, kultúrneho zázemia alebo vplyvu politických opatrení. Jednotlivé príčiny sa pritom vyvíjajú v čase a menia sa. Medzi jednotlivými lokalitami preto môže byť štruktúra skupín bezdomovcov odlišná. Prvý z uvedených vysvetlení vzniku bezdomovecťva sa zakladá na názore širokej laickej verejnosti, aj niektorých odborných pracovníkov prichádzajúcich do styku s bezdomovcami z radov inštitúcií verejnej a sociálnej politiky. Bezdomovecťvo je z tejto perspektívy dôsledkom osobného zlyhania, za ktorú sú klienti väčšej či menšej miere zodpovední sami. V tejto súvislosti sú medzi bezdomovcami identifikované rôzne psychické a fyzické poruchy a choroby, nízka úroveň vzdelania a pod.

V druhom prípade ide o problém prekážok v širšom sociálnom a ekonomickom kontexte, ktoré zabraňujú priamej účasti týchto osôb v spoločnosti. Ide predovšetkým o štruktúrálne zmeny na trhu práce a súvisiace ohrozenie občanov nezamestnanosťou alebo všeobecné demografické zmeny v štruktúre rodín (problémom sú obzvlášť rodiny neúplné, jednočlenné domácnosti a pod.). Vysvetlenie príčin bezdomovecťva z hľadiska politiky je založené na nedostatočných podmienkach a okolnostiach súvisiacich s bývaním, ktoré sú zvyčajne definované zákonom či kultúrou danej krajiny. Ľudia bez domova zažívajú aj silné obmedzenia kultúrneho a spoločenského života. Zmeniť svoju životnú situáciu za takých podmienok nedokážu, alebo nie bez pomoci. Život bez „sociálneho kapitálu“ zvyšuje riziko izolácie, dochádza ku kumulácii nevýhod vedúcich k sociálnemu vylúčeniu ako poslednej fázy diskvalifikačného procesu. Dlhodobá nezamestnanosť má negatívny vplyv na psychiku človeka a to nielen kvôli finančnému utrpeniu, ale tiež aj pre negatívne zážitky pri hľadaní zamestnania (opakovane zažívanému neúspechu), kvôli komplikovanému kontaktu s úradmi a tiež kvôli pocitom viny, zlyhania (Mareš, 2002). Fitzpatrick

(2004) uvádza ako jednu z hlavných a bezprostredných príčin vedúcich k bezdomovectvu rozpad vzťahov manželov alebo partnerov.

Príčiny bezdomovectva môžu byť veľmi subjektívne. Môžu súvisieť s konkrétnym človekom, jeho minulosťou, sociálnym postavením a rodinným zázemím, zdravotným stavom či osobnými schopnosťami a danosťami. Človek o svoj domov väčšinou prichádza, keď nastane krízová situácia, pri ktorej zlyhá aj záchytná sociálna sieť (rodina, priatelia, spoločnosť) a ktorú ďalej nie je schopný zvládnuť iným spôsobom. Každý bezdomovec sa ocitne na ulici súhrou najrôznejších okolností zahrňujúcich tak spoločenské podmienky, ako aj jeho konkrétnu situáciu. Takmer vždy ide o situáciu, ktorú človek vníma ako svoju osobnú prehru, a ktorú si sám nevyberá. Medzi najčastejšie subjektívne príčiny, ktoré uvádzajú autori patria aj tieto:

- vzťahové problémy v rodine – partnerské, súrodenecké alebo rodičovské,
- úmrtie partnera alebo rodičov (respektíve blízkej osoby),
- zdravotné postihnutie,
- strata zamestnania, rôzne znevýhodnenia v prístupe na trh práce,
- migrácia za prácou do veľkých miest, kde je jedinec odkázaný sám na seba,
- neschopnosť plniť podmienky spojené s užívaním bytu/domu (platba nájomného a energií),
- strata bytu/domu v dôsledku iných okolností (podvod, právny nárok iných osôb),
- výstup z ústavného zariadenia (detský domov, psychiatrická liečebňa),
- návrat z výkonu trestu odňatia slobody,
- sklon k nekonvenčnému spôsobu života prijatý ako riešenie problémov,
- rôzne druhy závislostí.

Od 70. rokov minulého storočia sa hovorí o „nových bezdomovcoch“, ktorí sa ocitli mimo spoločnosť z dôvodu zdravotného a sociálneho handicapu, na rozdiel od „starých bezdomovcov“, u ktorých prevažovali dôvody ekonomické (Dragomirecká et al., 2004).

Medzi príčiny bezdomovectva je možné zaradiť aj psychické problémy, ktorými bezdomovci často trpia. Podľa Noddings (2002) až 40 – 60 % bezdomovcov trpí duševnou poruchou. Tieto psychické komplikácie môžu predstavovať príčinu bezdomovectva a tiež môžu byť vážnou prekážkou návratu do normálneho života.

Dôvody bezdomovectva, podobne ako dôvody, ktoré bránia bezdomovcom začleniť sa znova do spoločnosti sú rôzne. Dlhoročný pobyt na ulici predlžuje dobu, ktorá je potrebná na znovu zaradenie sa do spoločnosti. Pri úspešnom riešení bezdomovectva je preto dôležitá snaha o čo najrýchlejší návrat do normálneho života.

8 BEZDOMOVECTVO ŽIEN A MUŽOV, DETÍ A SENIOROV

Existujú značné rozdiely v bezdomovectve žien, mužov a detí a seniorov. Deti predstavujú najohrozenejšiu skupinu. Haber (2004) uvádza, že bezdomovectvo detí a adolescentov predstavuje enormný problém v USA. Autori poukazujú aj na ďalšiu

veľmi ohrozenú skupinu, ktorou sú matky s malými deťmi. Uvádzajú, že tento segment bezdomovcov je v USA tým najrýchlejšie rastúcim. Haber (2004) rozlišuje tri identifikačné podskupiny bezdomovcov. Sú to dospelí bezdomovci bez detí (prevažne muži), rodiny bezdomovcov (väčšinou mladé ženy s deťmi do veku 10 rokov) a skupina mladistvých bezdomovcov (mnohokrát dobrovoľných bezdomovcov). Vo vyspelých krajinách je pomerne zriedkavá podskupina, ktorú tvoria rodiny bezdomovcov s deťmi vo veku nad 12 rokov. Takéto podskupiny sa vytvárajú najmä v rozvojových krajinách. Podskupiny detí a adolescentov sa objavujú na ulici vo veku 13 rokov, no niektoré štúdie uvádzajú aj deti vo veku 9 rokov (Clark et al., 1996).

Z hľadiska rodovej odlišnosti, v niektorých prieskumoch prevládajú počty mužov bezdomovcov, iné štúdie poukazujú na vyrovnaný stav, v niektorých dokonca prevládajú ženy. Výsledky závisia od zdroja a veku vzorky. Príkladom môžu byť štúdie Heinz et al. (2004) a Causa et al. (2000). V údajoch z útulkov sa môžu opäť počty opäť odlišovať. V našom príspevku sme si vybrali vzorku klientov nocľahárne sv. Vincenta Depaul. V tab. 1 sú uvedené počty klientov za jednotlivé roky, počty nových klientov, rodová a veková štruktúra klientov. Údaje sú za roky 2007 – 2010. Z tab. 1 je zrejмый rozdiel v pohlavnej štruktúre klientov. Počas štyroch rokov činnosti nocľahárne prevažovali medzi klientmi muži a to výrazným spôsobom. Z hľadiska vekovej štruktúry nových klientov sú menej zastúpenými kategória 18 – 25 rokov a kategória starších ako 56 rokov. Vekové kategórie 26 – 40 a 41 – 55 sú početnejšie a sú zastúpené približne rovnako. Celkový počet nocľahov a priemerný počet klientov každoročne rastie. Počet nových klientov bol najvyšší v roku 2007. Vo výročnej správe Depaul Slovakia (2010) sa neuvádzajú žiadne informácie o prípadných klientoch v detskom veku.

Tabuľka 1 Prehľad počtu klientov nocľahárne sv. Vincenta Depaul

Rok	Celkový počet nocľahov	Priemerný počet klientov	Počet nových klientov	Počet nových klientov podľa pohlavia		Počet nových klientov podľa veku			
				muži	ženy	18-25	26-40	41-55	56
2007	37,802	104	970	806	167	5	289	445	231
2008	48,714	134	673	522	151	95	259	231	88
2009	48,973	134	559	462	97	91	211	174	83
2010	49,562	136	490	407	80	86	157	176	71

Zdroj: Depaul Slovakia, n.o.

K najohrozenejšej skupine bezdomovcov, k deťom, považujeme za vhodné uviesť nasledovnú poznámku. K veľkému rozvoju pomoci deťom bez domova došlo v 18. až v 19. storočí, kedy sa im začal venovať švajčiarsky pedagóg a edukačný reformátor Johann Heinrich Pestalozzi. Pestalozzi sa staral okrem iného o siroty a opustené deti. Prišiel k zisteniu, že môže existovať väzba medzi detstvom a bezdomovectvom v dospelosti. Snažil sa predchádzať tomu, aby sa z detí stali dospelí

Ľudia žijúci na ulici, učil ich žiť v spoločnosti, čo by sa im na ulici nepodarilo. Následne sa im lepšie zaraďovalo do života (Hrnčírová, 2009).

Dieťa žijúce v neprirodzených životných podmienkach býva často v dospelosti ohrozené spoločenským vylúčením. Menej schopný jedinec sa zvyčajne dostáva súčasne do hmotnej i sociálnej núdze. Podľa výskumu medzi bezdomovcami, ktorí vyhľadávajú pomoc pri pražskej hlavnej železničnej stanici bolo približne 80 % osôb poznačených krízou rodiny v detstve. Počas nášho kvalitatívneho výskumu sme sa nestretli s bezdomovcami v detskom veku. V Slovenskej republike sú opustené deti umiestňované do detských domovov, kde zostávajú do dospelosti. Množstvo týchto odchovancov detských domovov sa však po ukončení štátnej starostlivosti nedokáže zaradiť do bežného života a končí na ulici. Príčinou bezdomovectva detí a mladistvých bývajú jednak inštitucionálne faktory (opustenie detského domova, výstup z ústavov, pobyty v azylových zariadeniach pre matky s deťmi), ale aj faktory vzťahové, akými sú neúplná rodina, výskyt násillia v rodinách, týranie a zanedbávanie detí, závislosť rodičov na alkohole, či poruchy zdravia (mentálna retardácia, emocionálne poruchy, schizofrénia, epilepsia). V posledných rokoch sa stretávame aj so skupinami mladých ľudí, pre ktorých je „imitácia“ bezdomovectva hrou, prostredníctvom ktorej do svojho života vháňajú potrebnú dávku vzrušenia, zábavy. Uvedená skupina je výrazom absencie zmyslu, pasivity, narušených rodinných väzieb, porúch výchovy (Hradecký et al., 1996).

Medzi ľuďmi bez domova sa čoraz častejšie objavujú veľmi mladé dievčatá. Prichádzajú z detských domovov, výchovných ústavov alebo z domova, ktorý pre nejakú príčinu opustili, alebo boli z neho vyhnané. Veľa dôvodov vedie k predpokladu, že rast fenoménu bezdomovectva medzi ženami rastie. Podľa Hradeckého et al., (1996) pri bezdomovectve žien zohrávajú najväčšiu úlohu problémy v partnerských vzťahoch, sexuálne a psychické zneužívanie v detstve alebo dospievaní, alebo rodinné spory a rozvrat. Aj keď zlé ekonomické a sociálne podmienky ovplyvňujú rovnako mužov aj ženy, sú to práve ženy, ktoré sú vystavené mimoriadnemu riziku. Napriek všetkým tvrdeniam o rovnosti mužov a žien, napriek proklamovaným rovnakým príležitostiam pre mužov i ženy, napriek všetkým hnutiam za dôstojnosť, rovnosť a emancipáciu žien, sociálne, ekonomické a politické postavenia žien je stále problematické. Aj v najrozvinutejších spoločnostiach je život žien v mnohých situáciách ťažší, než život mužov. Stereotypné úlohy mužov a žien v spoločnosti ukazujú na nutnosť vzájomného prepojenia tvorivých schopností mužov i žien, na nutnosť väčšej solidarity v pracovnom a rodinnom živote. Problematika žien bez domova nie je tak viditeľná ako u mužov, pretože sa z veľkej väčšiny prípadov dievčatá a ženy uchylujú k bezdomovectvu skrytému - žijú u priateľa, partnera, kamarátky, známych, príbuzných. Málokedy končí žena doslova na ulici, pretože hľadajú najskôr všetky ostatné riešenie svojej situácie. Žiť na ulici pre ne predstavuje veľké nebezpečenstvo, preto ak nežijú skrytým bezdomovectvom, využívajú služby hostelov a azylových domov. Ďalším dôvodom preferovania skrytého bezdomovectva u žien, ktoré sa starajú o deti je strach z toho, že by im boli deti vzaté v prípade, že by sa na ich bezdomovectvo prišlo.

Situácia ženského bezdomovectva je o to komplikovanejšia, že sa jedná nielen o samotné ženy, ale aj ženy tehotné, či matky s deťmi alebo priamo pár muža a ženy, dokonca celé rodiny. Problematike „viditeľných“ bezdomovčyň vo Veľkej Británii sa venoval Jon May (May et al., 2007). Autor kriticky hodnotí nedostatočnú pozornosť, akej sa tejto skupine dostáva nielen zo strany odborníkov, ale aj zo strany sociálneho systému vo Veľkej Británii. Autor poukazuje na problém vylúčovania týchto žien bezdomovčyň zo spoločnosti, na absenciu špecifických služieb pre „viditeľné“ ženy bezdomovkyne, z ktorých mnohé dokonca nenavštevujú ani nocľahárne a denné centrá (zo strachu).

Existuje rozdielnosť príčin bezdomovectva z hľadiska pohlavia, veku. Rozdiely vo vnímaní bezdomovectva mužov a žien, resp. detí, mladistvých a starších ľudí spočívajú predovšetkým v príčinách bezdomovectva a jeho prežívaní. Príčinou bezdomovectva u mužov bývajú v prvom rade faktory materiálne, ktoré sa vyskytujú často v kombinácii s faktormi osobnými, ako sú choroba, osamelosť, staroba, alkoholizmus. V menšej miere sa ako príčiny bezdomovectva prejavujú faktory vzťahové, resp. inštitucionálne. Mužom je oveľa prirodzenejšia tendencia demonštrovať svoj status, či už aktívnym vyhľadávaním a využívaním ponúkaných služieb, alebo jeho deklaráciou na verejnosti (Hradecká a Hradecký, 1996).

Svoje špecifiká má aj bezdomovectvo u seniorov. Vereš (2008) medzi špecifické prediktory vzniku bezdomovectva u seniorov označuje napríklad nepriaznivý zdravotný stav (duševné ochorenia, handicap, závislosť na návykových látkach), odchod do dôchodku (zníženie príjmu, zníženie sebavedomia, zníženie sociálnych kontaktov, pocit nepotrebnosti), nepriaznivú ekonomickú situáciu (zníženie celkovej kvality života) a negatívne psychické situácie (znížená adaptabilita, strata partnera, blízkych, samota a osamelosť) a iné. Vstup do seniorského veku býva často spojený s vyšším rizikom sociálnej exklúzie a tiež prípadným bezdomovectvom.

9 RIEŠENIE PROBLÉMU BEZDOMOVECTVA NA SLOVENSKU

Bezdomovectvo sme zaradili medzi súčasné problémy slovenských miest. Oficiálne v slovenskej legislatíve pojem „bezdomovec“ neexistuje. Na bezdomovcov sa vzťahuje len pojem „osoba spoločensky neprispôsobivá“, prípadne pojem tulák a sociálne vylúčená osoba. Spoločnosť čelí v posledných rokoch množstvu problémov, prevažne ekonomického charakteru. Netvrdíme, že bezdomovectvo predstavuje kľúčový problém slovenskej spoločnosti, len poukazujeme na to, že spoločenské problémy môžu vzájomne súvisieť a kumulovať ďalšie, ešte väčšie problémy. Riešenie problému bezdomovectva, by podľa nášho názoru, malo byť jednou z úloh štátnej správy a samosprávy a tieto subjekty, by mali predstavovať hlavných riešiteľov tohto problému na Slovensku. Avšak ako sme už uviedli, hlavnými riešiteľmi problému na Slovensku sú členovia a dobrovoľníci neziskových organizácií, charít a komunít. Vyššie spomenutá pojmová medzera v slovenskej legislatíve môže predstavovať cestu pre jednotlivé subjekty ako sa zbaviť zodpovednosti v otázkach riešenia prob-

lematiky. Súhlasíme s názorom Vereša (2008) podľa ktorého má slovenská legislatíva veľké medzery nielen v súvislosti s vymedzením pojmov, ale najmä v nejednoznačnosti a problematickosti vymedzenia kompetencií jednotlivých subjektov sociálnych služieb.

V ďalšej časti príspevku sa stručne zameriame na existujúce projekty, právne dokumenty, ktoré sa však netýkajú špeciálne bezdomovcov, ale sociálne vylúčených osôb. Dôležitým faktom je existencia zákona o sociálnych službách, ktorý nadobudol platnosť 1.1.2009, v zmysle ktorého obec poskytuje službu na zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb v nocľahárni³. Jedným z projektov bola „*Inklúzia sociálne vylúčených a modely fungovania nízkoprahových zariadení na Slovensku*“. V podkladoch k projektu sú zahrnuté myšlienky spolupráce, respektíve podpory zo strany štátnej správy pre organizácie, ktoré sa starajú o bezdomovcov. Inšpiráciou bola aj práca organizácie Depaul v Írsku. Tento projekt bol realizovaný zo zdrojov EU a štátneho rozpočtu SR v spolupráci z neziskovou organizáciou Depaul Slovakia.

V právnych dokumentoch SR sa taktiež spomínajú len skupiny obyvateľov trpiacich sociálnou exklúziou a nie bezdomovci. Počty uvádzané v týchto dokumentoch sa týkajú obyvateľov ohrozených chudobou. Medzi dokumenty venujúce sa sociálnej inklúzii patrí *Národná správa o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie na roky 2008 – 2010*. Ďalším dokumentom je *Národný program Slovenskej republiky k Európskemu roku boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu 2010*, strategický dokument, ktorým Slovenská republika ako členská krajina EÚ vyjadruje svoj záväzok dosiahnuť rozhodujúci vplyv na odstránenie chudoby v súlade s rozhodnutím, ktorým bol rok 2010 vyhlásený za Európsky rok boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu.

Na Slovensku sa konkrétne venujú bezdomovectvu len projekty a výročné správy občianskych združení OZ Proti prúdu a Depaul Slovensko, n.o. a ďalších komunit a neziskových organizácií. Medzi zariadenia, ktoré prevádzkujú, patria nocľahárne, útulky a nízkoprahové zariadenia. Súčasná kapacita sociálnych zariadení zameraných na pomoc ľuďom bez domova je nepostačujúca, nereaguje na komplexné zabezpečenie potrieb spojených s cieľom reintegrácie bezdomovcov do bežného života. Z tohto pohľadu sa javí ako najvýraznejším problémom absencia podpory komplexných služieb spojených so základným stupňom reintegračného procesu. V mestách chýbajú denné centrá a terénna sociálna práca. Chýba podpora bývania v podobe azylových domov, domy na pol ceste, chránené bývanie, nájomné byty. Otázna je spolupráca jednotlivých subjektov, podieľajúcich sa na riešení bezdomovectva, či má to byť štát, samospráva, mimovládne a charitatívne organizácie.

Podľa údajov MPSVR SR je na Slovensku v mestách a obciach približne 60 útulkov, azylových domov a nocľahární s kapacitou približne 1130 miest, z toho 34 útulkov je v zriaďovateľskej pôsobnosti samosprávnych krajov a 26 zariadení je prevádzkovaných neštátnymi subjektmi, resp. mestom. Časť obcí disponuje sociálnymi bytmi, či domami sociálnych bytov (Proti Prúdu, Depaul Slovensko, Komunita Sant’

³ Napríklad hlavné mesto vyčlenilo zo svojho rozpočtu v roku 2010 pre prevádzku nocľahárne MEA CULPA, nachádzajúcej sa vo Vrakuni sumu 50 tisíc €.

Egidio). V jednotlivých regiónoch je poskytovanie uvedených služieb zabezpečované nerovnomerne, pričom najnižšiu kapacitu útulkov uvádza Trenčiansky samosprávny kraj. Naopak najviac útulkov je zriadených v Bratislavskom, Prešovskom a Banskobystrickom samosprávnom kraji. Na území Bratislavského kraja sa nachádza viacero zariadení poskytujúcich základnú pomoc pre bezdomovcov. Najstarším bratislavským útulkom pre bezdomovcov je MEA CULPA s kapacitou 35 lôžok, ktorý hlavné mesto zriadilo v januári 2004. Od roku 2006 je prevádzkovaný celoročne. V nocľahárni sa v zmysle zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách poskytuje ubytovanie poskytnutím prístrešia na účel prenocovania, sociálne poradenstvo, utvárajú sa podmienky na vykonávanie nevyhnutnej základnej osobnej hygieny, výdaj stravy alebo výdaj potravín.

Hlavné mesto Slovenska pri riešení problematiky bezdomovectva spolupracuje s ďalšími mimovládnyimi organizáciami, ktorým prenajíma priestory za symbolickú korunu, prípadne hradí náklady na energie, alebo si nenárokje daň za využitie verejného priestranstva, keď je nutné podávať jedlo pre ľudí bez prístrešia. K riešeniu problematiky bezdomovectva hlavné mesto prispieva aj prevádzkou dvoch sociálnych ubytovní Fortuna a Kopčany, ktoré svojimi možnosťami prechodného ubytovania preventívne pôsobia aby sa jednotlivci, prípadne rodiny, ktoré sa dostali do neriešiteľnej bytovej situácie, neocitli na ulici a nezvyšovali tak počet bezdomovcov v Bratislave. V zmysle zákona o sociálnej pomoci obec môže (ak má na to dostatok finančných prostriedkov a priestory) zriadiť útulok, nie je to však jej povinnosť. V každom prípade hlavné mesto zabezpečilo prístrešie pre bezdomovcov nad rámec zákona o sociálnej pomoci, pretože problematiku bezdomovectva považovalo za mimoriadne dôležitú a zriadenie prvého útulku zaradilo do svojich priorít na obdobie 2004 – 2006 (Nocľaháreň Mea Culpa, 2011).

V praxi je možné stretnúť sa aj s modelom riešenia bezdomovectva, pri ktorom spolupracuje viacero subjektov. Jedná sa napr. o Iniciatívu 10, ktorá bola aktívna v roku 2006. Ide o skupinu mimovládnych a cirkevných organizácií pracujúcich s bezdomovcami na území Bratislavy, ktoré uskutočňujú opis súčasného stavu a analýzu služieb pre bezdomovcov v Bratislave a tiež pripravujú koncepciu systémového riešenia bezdomovectva. Hlavným cieľom Iniciatívy 10 je zabezpečiť nočné a denné zariadenia pre bezdomovcov s cieľom, aby v zime neumrel ani jeden bezdomovec z dôvodu nedostatku pomoci. V krátkosti ešte spomenieme aktivity viackrát spomenutého o. z. Proti prúdu, ktoré je známe najmä predajom pouličného časopisu Notabene. Napríklad v roku 2007 zabezpečilo toto združenie príjem z predaja časopisu pre 163 predajcov. Okrem toho existuje aj projekt Divadlo Nota Bene, ktorého členmi sú bezdomovci, dobrovoľníci a sociálni pracovníci. Zaujímavým je aj projekt Svetový pohár bezdomovcov vo futbale (Podporné aktivity pre predajcov, 2011).

V Bratislave sa nachádza aj nízkoprahové zariadenie, nocľaháreň sv. Vincenta Depaul. Nízkoprahový prístup v podstate znamená vysokú mieru tolerancie najmä pri práci s tými najbiednejšími. V nízkoprahových zariadeniach sú pravidlá a predpisy obmedzené na minimum, aby mohli slúžiť a byť prístupné pre každého, kto ich najviac potrebuje a aby došlo k odmietnutiu, čo najmenšieho počtu ľudí (DEPAUL SLOVENSKO, n. o., 2010).

10 PRIESTOROVÉ ASPEKTY BEZDOMOVECTVA

Jedným z dôležitých aspektov bezdomovectva je priestorový aspekt. Bezdomovectvo sa koncentruje najmä v priestore veľkých miest, pretože v nich majú bezdomovci najlepšie šance na prežitie. Na Slovensku je to najmä Bratislava. Je tu najvyššia koncentrácia zariadení poskytujúcich pomoc pre bezdomovcov a predpokladá sa, že tu je aj najviac bezdomovcov (Nocľaháreň Mea Culpa, 2011). Odhady počtov bezdomovcov sa líšia. V Bratislave sme sa stretli s odhadom 600 až 1000 bezdomovcov, niektoré zariadenia odhadujú počet na 2000 až 3000 bezdomovcov. V decembri 2003 vykonala samospráva spolu s mestskou a štátnou políciou v Bratislave sčítanie, fyzickými kontrolami sa vtedy zistil počet bezdomovcov 600 – 700. Pri sčítaní sa zistilo, medzi bezdomovcami v Bratislave sú zastúpené všetky vekové kategórie od 18 až do 82 rokov. Najviac ich je vo veku 31 až 60 rokov. Z celkového počtu bezdomovcov na Slovensku žije asi 40 % v Bratislave. Väčšinou sú to ľudia so základným a nedokončeným stredoškolským vzdelaním. Nachádzajú sa medzi nimi aj celé rodiny s deťmi, najmä z oblastí mimo Bratislavy. V roku 2006, malo priemerne 50 % bezdomovcov ubytovaných v útulkoch trvalý pobyt mimo Bratislavy (Pracovné stretnutie o bezdomovcoch, 2010⁴).

Základné hygienické potreby a možnosť 'prenocovať' v Bratislave poskytujú útulok na Furmanskej ulici v Lamači, nocľaháreň Mea Culpa na Hradskej vo Vrakuni, útulok Depaul pri letisku na Ivanskej ceste, Domov pre každého na Hradskej, útulok Brána do života, Domov na pol ceste, Domovské vzdelávacie centrum Dunajská Lužná, útulok Maják nádeje a tiež ubytovňa Resoty (zariadenie typu chráneného bývania), ktorá poskytuje ubytovanie pre pracujúcich, starších a chronicky chorých bezdomovcov (mentálne, fyzicky chorých, invalidov). Okrem toho poskytuje pomoc pre bezdomovcov zariadenie pre bezdomovcov Milosrdní bratia v Podunajských Biskupiciach a Sestričky Matky Terezy v Petržalke (Pracovné stretnutie o bezdomovcoch, 2010). V priestore mesta sú zariadenia pre bezdomovcov rozmiestnené nerovnomerne. Jednotlivé mestské časti riešia problém bezdomovectva odlišne, napr. mestské časti Karlová Ves a Dúbravka nemajú žiadne zariadenie pre bezdomovcov, hoci výskyt bezdomovcov je tu častý.

Nocľahárne sa nachádzajú v mestských častiach Lamač, Nové Mesto, Ružinov a v Petržalke, po dve nocľahárne sú vo Vrakuni a v Podunajských Biskupiciach. Medzi služby, ktoré poskytujú jednotlivé zariadenia patria „streetwork“, hygienické centrá, šatstvo, strava, sociálne poradenstvo, zdravotná starostlivosť, pracovné programy, klubové aktivity, duchovné programy, program boja proti závislostiam, denné centra, chránené dielne. O. z. Proti prúdu, ktoré poskytuje „streetwork“ a zabezpečuje predaj časopisu Notabene, nepracuje len v Bratislave, ale vo viacerých mestách Slovenska (Banská Bystrica, Bratislava, Čadca, Kežmarok, Levice, Malacky, Nitra, Nové Zámky, Piešťany, Poprad, Prešov, Ružomberok, Senica, Trenčín a Žilina).

⁴ Pracovné stretnutie k problematike zberu štatistických údajov o bezdomovcoch pod patronátom predsedníčky ŠÚ SR (15. 4. 2010). Na pracovnom stretnutí boli prezentované základné okruhy problematiky spojené so zberom štatistických informácií o bezdomovectve na území SR. Zámerom pracovného stretnutia bolo navrhnúť spôsob riešenia zjednotenia základnej terminológie na účely zberu a spracovania štatistických údajov v danej oblasti.

Jedným z dôvodov, prečo sa ľudia z vidieckych oblastí sťahujú do miest, je zlepšenie ich životnej úrovne. Môžeme povedať, že toto pravidlo obdobne platí aj v prípade bezdomovcov. Priestor mesta, jeho infraštruktúra poskytuje bezdomovcom útočisko. Bezdomovci si vyberajú rôzne miesta, mnohokrát to súvisí s mierou ich sociálnej exklúzie. Niektorí bezdomovci vyhľadávajú opustené miesta, sú samotári a v meste sú nenápadní. Iní vytvárajú skupiny, narušajú svoje okolie, keďže užívajú alkoholické nápoje a zdržujú sa na verejných priestranstvách, sú spoločnosťou vnímaní a priestor mesta často narušujú a menia.

Bezdomovci prebývajú voľne v priestore, na zemi, v stane, v improvizovanom prístreší, vo veľkých kartónoch, v smetnom koši, v parku, na lavičkách. Vo väčších mestách sú typické stany z plachiet, prikryvok v blízkosti priemyselných a inštitucionálnych pásmových nehnuteľností ako sú železničné stanice. Bezdomovci sa môžu koncentrovať aj v chudobných mestských štvrtiach. Často sa zdržiavajú v opustených objektoch a neobývaných domoch. Niektorí sa zdržiavajú a žijú vo vozidlách, nákladných automobiloch, dočasne, alebo pri strate domova aj dlhodobo. Vyskytujú sa aj na verejných miestach ako sú autobusové a vlakové stanice, verejné knižnice, nemocničné haly alebo čakárne, v priestoroch vysokých škôl alebo univerzít a 24-hodinových podnikoch. V prípade, že si zabezpečia nejaké financie, môžu prebývať aj v lacných ubytovniach a penziónoch (Kleinig, 1993). V Japonsku sú zaujímavosťou 24-hodinové internetové kaviarne, v ktorých sa schovávajú utečenci. Mnohí dočasne spia u priateľov, známych alebo rodiny, „na gauči“, sú to skrytí bezdomovci, ktorí takto kočujú (McCurry, 2007). Ďalšie skupiny bezdomovcov bývajú v podzemných tuneloch, v opustených metrách. Tieto miesta nie sú vhodné na udržiavanie sociálnych vzťahov, tvorenie zázemia a rozvoj osobnosti človeka. Tieto skupiny bezdomovcov bývajú najviac poznačení sociálnou exklúziou.

11 KVALITATÍVNY VÝSKUM BEZDOMOVECTVA V KARLOVEJ VSI A V KOLÁROVE

Podľa Rochovskej a Madzinovej (2009) predstavujú kvalitatívne metódy výskumu dôležitý nástroj skúmania sociálno-priestorových vzťahov v mestskom prostredí. Pomáhajú odhaľovať aj také skutočnosti, ku ktorým často aj zložitými štatistickými procedúrami nie je možné dospieť. Ich vhodnou kombináciou s kvantitatívnymi, štatistickými metodologickými postupmi možno dospieť k odhaleniu a pochopeniu širokej škály procesov a javov, ktoré sa odohrávajú v slovenskej transformujúcej sa spoločnosti. Podľa Winchester (2000) definujeme tri hlavné typy kvalitatívneho výskumu: *verbálne metódy* (založené hlavne na interview), *textové metódy* (tvorivé, dokumentárne a obrazy krajiny) a *pozorovacie metódy*. My sme si zvolili najmä verbálne a pozorovacie metódy (Winchester, 2000 in Rochovská et al., 2007).

Ako prvé sme sa rozhodli uskutočniť pozorovanie, ktoré sme pokladali za veľmi dobrý vstup do skúmanej problematiky a skúmaných priestorov. Podľa Adlera a Adlera (1994), pozorovanie, ako máloktorá technika, naráža na limity v oblasti validity (platnosti). Keďže údaje získané pozorovaním až príliš výhradne závisia

(vzhľadom na svoju komplexnosť a objemnosť) na výskumníkovej subjektivite a vlastnej percepcii, je jednoduché spochybniť vierohodnosť údajov. Ako druhé výrazné obmedzenia pozorovacích techník uvádzajú spomínaní autori hodnovernosť dát. Bez využitia štatistických metód je pre výskumníka ťažké dokázať, že získané údaje sú skutočným obrazom reálneho sveta, a nie dôsledkom náhodného usporiadania okolia. Tento problém autori navrhujú riešiť viacnásobným pozorovaním, opakovanými pozorovaniami, zameriavajúc sa na variabilitu vonkajších podmienok výskumu a variabilitu partikulárneho pozorovateľa vrátane jeho sociálnych charakteristík. Tieto fakty sme snažili mať pri pozorovaní na zreteli a vykonali sme viacero pozorovaní v rôznych časoch, pri čom sme ostali v pozícii nezúčastneného pozorovateľa. Na základe výsledkov pozorovania sme určili miesta výskytu bezdomovcov v pozorovanom priestore, následne sme vyhotovili dotazník, v ktorom sme využili fakty získane z pozorovania a pomocou ktorého sme zisťovali prieskum verejnej mienky v Karlovej Vsi a v Kolárove v súvislosti s problematikou bezdomovectva.

Použili sme aj viaceré verbálne metódy, ktoré sa navzájom metodicky odlišujú. Rozhovor (interview) je jedným z najobľúbenejších nástrojov kvalitatívneho výskumu (Denzin a Lincoln, 1994 in Rochovská et al., 2007). Medzi rozhovory patria štruktúrované rozhovory, ktoré predstavujú variant konverzácie, kde pýtajúci sa má dopredu prichystané otázky vrátane ich následnosti. V tomto type rozhovoru sa ako v jednom z mála vyskytujú občas aj uzavreté otázky. Tento typ rozhovoru sme použili pri rozhovore s členkou komunity Sant' Egidio. Častejším prístupom je neštruktúrovaný rozhovor, pri ktorom presné znenie otázok nie je dané. To nadobúda niekoľko podôb. Veľmi častým postupom je tzv. orálna história, pri ktorom respondent dostáva priestor na vypovedanie svojich personálnych zážitkov a skúseností vybraných častí života. Tento prístup je využívaný najmä pre možnosť dať hlas marginalizovaným skupinám (prist'ahovalcom, deťom, ženám, zdravotne postihnutým osobám, v našom prípade bezdomovcom) a ešte existujú takzvané pološtruktúrované techniky, medzi ktoré sa okrem iných zaraďuje aj expertný rozhovor, pri ktorom je dôležitá funkcia osloveneja osoby, čiže je expertom na určitú oblasť (Rochovská et al., 2007). My sme si zvolili nasledovné metódy: expertný rozhovor s Ninou Beňovou a neštruktúrovaný rozhovor, orálne histórie, ktoré nám poskytli bezdomovci a focus groups so skupinou obyvateľov, ktorí prichádzajú do častého kontaktu s bezdomovcami. V rámci skupinových diskusií (focus groups), malá skupina ľudí diskutuje na zvolenú tému alebo problém definovaný výskumníkom, ktorý diskusiu moderuje. Vzťah medzi členmi skupiny je kľúčovou charakteristikou tejto metódy a je tým, čo ju odlišuje od metódy interview. Metóda focus groups je v geografickom bádanií významná. Predstavuje veľmi efektívny prostriedok pri skúmaní jemných odtieňov a komplikovaností spojených so vzťahom človek – priestor. Materiál získaný metódou skupinových rozhovorov poskytuje dôležitý pohľad do práce, ktorá chce popísať a dokumentovať sociálny svet. Táto metóda však slúži nielen na doloženie, odhaľovanie a vyt'azenie existujúcich vedomostí, môže tiež prispieť k rozvoju a konštrukcii nových poznatkov a chápania obom – výskumníkovi aj skúmanému (Rochovská et al., 2007). Túto metódu sme si pri našom výskume zvolili aj preto, aby sme mali možnosť počuť názory, ktoré účastníci vyjadrujú o konkrétnych skú-

maných miestach a vzťahoch. V príspevku uvádzame čiastočné výsledky kvalitatívneho výskumu.

Pozorovanie

Miesta, kde sa koncentrujú bezdomovci v Bratislave boli popísané aj na pracovnom stretnutí o bezdomovcoch (Pracovné stretnutie o bezdomovcoch, 2010). Na základe informácií z materiálu sa bezdomovci sústreďujú hlavne po okrajových sídliskách pri kontajneroch, v prostriedkoch MHD a pri krytých zastávkach, na železničných staniách a v železničných vozňoch. Tieto miesta nám potvrdila v expertnom rozhovore aj členka komunity Sant' Egidio a pridala informáciu, že niektorí bezdomovci sa celé dni vozia v prostriedkoch MHD. Okrem toho pridávame pozorované lokality pri hypermarketoch a supermarketoch.

Konkrétne v našom prípade sme pozorovali miesta pri supermarketoch Billa a Jednota v Karlovej Vsi. V porovnaní s našim pozorovaním môžeme uviesť iné podobné miesta v Bratislave, kde sa bezdomovci sústreďujú, je to napríklad pri supermarketoch v Petržalke, v Lamači, pri Zlatých pieskoch a pri centrálnom trhovisku na Miletičovej ulici. V Karlovej Vsi sme pozorovali miesto pri supermarkete Billa, v blízkosti ktorého bezdomovci aj prespávali. Po zásahu do tohto priestoru, konkrétne išlo o oplotenie lokality v ktorej bezdomovci prespávali prišlo k zmene a vo večerných hodinách sme viac bezdomovcov na týchto miestach nevideli. V Karlovej Vsi bezdomovci nemajú možnosť nocľahu, keďže tu nie je žiadna nocľaháreň. Počas dňa sa teda zdržovali v pozorovanom priestore v okolí supermarketov a v podvečerných hodinách sa z priestoru vytrácali. Pozorovaná skupina pri OD Centrum mala 6 – 8 členov, z tejto skupiny bola jedna žena. Jednotlivca sme pozorovali pri kostole sv. Františka, s ktorým prebehol aj rozhovor, Ján⁵. Ján sa počas dňa potuluje po Karlovej Vsi a večer cestuje do nocľahárne sv. Vincenta Depaul. V pozorovaní sme sa zamerali na špecifické miesta v ktorých sa bezdomovci vyskytujú, resp. v ktorých sme ich počas výskumu spozorovali. Tento geografický priestor mal svoje charakteristické prvky, mestská infraštruktúra bola v pozorovanom priestore vhodná na koncentrovanie bezdomovcov. Jednotlivé prvky, park, lavičky, obchody vytvárali vhodné prostredie pre bezdomovcov. V okolí obchodov sa zdržovalo množstvo zákazníkov, ktorých bezdomovci za účelom almužny oslovovali. V meste Kolárovo sme vykonali opakované pozorovanie skupiny 3 – 4 bezdomovcov, v skupine bola jedna žena vo vyššom veku. Pozorovaním sme zistili viacero skutočností. Bezdomovci sa počas dňa presúvajú po centre mesta, pričom oslovujú miestnych obyvateľov. Na základe pozorovania boli členovia oboch skupín konzumenti alkoholu, priestor mesta a mestských častí narúšali odpadkami, ktoré po sebe nechávajú. Vyberali odpadky z kontajnerov a tým znečisťovali blízke okolie. V jednej z lokalít Karlovej Vsi pristúpili k ohradeniu smetných košov, v Kolárove takisto pristúpili dali na kontajnery zámky. Aj na základe spomenutých faktov, môžeme potvrdiť, že bezdomovci majú vplyv na mestskú infraštruktúru menších miest aj veľkomiest. Čiže priestor mesta Kolárovo a mestskej časti Karlová Ves je prítomnosťou bezdomovcov narušená a ovplyvnená.

---

⁵ Meno je zmenené.

Expertný rozhovor

Nina Beňová vyštudovala etnológiu a slovenský jazyk na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Na Ústave Etnológie SAV sa zaoberá problematikou chudoby a bezdomovectva. Zároveň aktívne pôsobí v mimovládnych organizáciach: Hľa človek a o. z. Proti Prúdu. Poskytla nám expertný rozhovor, z viacerých otázok vyberáme tie, ktoré nám spájajú bezdomovectvo s mestom a jeho štruktúrami a riešením problému bezdomovectva.

„Počas nášho výskumu sme kontaktovali Miestny úrad v Karlovej Vsi s cieľom informovať sa o bezdomovcoch v Karlovej Vsi, o ich činnosti, dostali sme, opakovane negatívnu odpoveď, že sa bezdomovectvo v mestskej časti nevyskytuje a tiež, že slovenská legislatíva nepozná pojem bezdomovec, ale len pojem tulák, čo poviete na takéto postoj samosprávy?“

„Áno, slovenská legislatíva nepozná pojem bezdomovec (aj keď bolo našou veľkou snahou ho tam presadiť), ale pokiaľ viem, nepozná ani pojem tulák. Zato však pozná pojem fyzickej osoby ,ktorá nemá zabezpečené nevyhnutné podmienky na uspokojovanie základných životných potrieb a ktorá nemá zabezpečené ubytovanie alebo nemôže doterajšie bývanie užívať‘ a tejto osobe musí VÚC alebo mesto či obec poskytnúť podľa zákona príslušné služby. Pochybujem, že v Karlovej Vsi nie sú bezdomovci, aktuálne informácie o počte osôb bývajúcich vonku, v kanáloch, či záhradných chatkách. Mestská časť sa zrejme obáva priznať si túto skutočnosť, pretože je zdanlivo jednoduchšie tváriť sa, že problém neexistuje, ako ho riešiť. Mnohí zástupcovia samospráv sa obávajú poskytovať služby pre bezdomovcov na svojom území, pretože si myslia, že tým magicky pritiahnu ďalších bezdomovcov – avšak skúsenosti zo zahraničia dokazujú pravý opak – bezdomovci sa z ulíc sťahujú do zariadení a je s nimi dokonca oveľa menej problémov, ako keď v mestskej časti žiadne zariadenie nie je.“

„Myslíte si, že prvky infraštruktúry, akými sú obchody z obchodných reťazcov môžu súvisieť s rozširovaním bezdomovcov v danej lokalite?“

„Neviem, bezdomovci sa vždy vyskytujú v oblastiach, kde je veľa príležitostí sa stretnúť, posedieť si, kde je možné získať čo najviac peňazi alebo vecí – t. j. v centre mesta, v oblastiach, kde sa pohybuje veľa ľudí, kde sú preplnené kontajnery a pod., takže i rozširovanie obchodných reťazcov môže súvisieť s nárastom bezdomovcov.“

„Pri študovaní materiálov sme sa dostali aj k Vášmu projektu Krištof, chceli by sme sa informovať o možnosti rozšírenia tohto projektu, mal tento projekt úspech, máte prípadne úmysel v niečom podobnom pokračovať?“

„Krištof bol ojedinelý projekt, ktorý bol časovo i finančne obmedzený. Určite by bolo dobré v podobných projektoch pokračovať. Projekty na zamestnávanie a chránené bývanie bezdomovcov sú však veľmi finančne náročné a navyše nepodporené súčasnou legislatívou. Tiež na Slovensku s takouto službou nemáme veľa skúseností, snád' i preto sa doteraz nenašla org., ktorá by to chcela robiť dlhodobo a ktorá by na to mala peniaze. Keďže projekt Nota bene je viac o predaji časopisu, do budúcnosti určite nemá financie na podobné projekty.“

Prieskum verejnej mienky

Dotazníková metóda stojí na rozhraní kvantitatívnych a kvalitatívnych metód. Osobná zainteresovanosť do formulovania otázok, množstvo, forma a cielenosť otázok, ako aj výber respondentov môžu približovať tento výskum viac ku kvalitatívnym metódam ako ku kvantitatívnym štatistickým zisťovaniam. Hoci protikladným faktom je, že odpovede z dotazníkov bývajú veľmi často kvantifikované a štatisticky vyhodnocované. Odpovede formou slovných hodnotení pri otvorených otázkach stoja zase bližšie rozhovoru a aj samotné vyhodnocovanie takýchto otázok býva zložitejšie (Rochovská et al., 2007). V našom dotazníkovom prieskume sme skúmali názory obyvateľov v lokalitách, v ktorých sa často zdržiavajú bezdomovci na miesta, na ktorých najčastejšie stretávajú bezdomovcov. Pýtali sme sa dospelých respondentov. V Karlovej Vsi aj v Kolárove prevládali lokality okolo obchodov, bezdomovci boli tiež často pozorovaní v parkoch. Naše pozorovania sa zhodujú s výsledkami, ktoré sme dostali od respondentov.

12 ZÁVER

Cieľom príspevku bolo priniesť obraz o fenoméne bezdomovectva na Slovensku. Príspevok sa zaoberá teoretickými aspektmi bezdomovectva, pomocou dostupnej literatúry sme sa snažili poukázať na hlavné príčiny vzniku bezdomovectva, ako aj poukázať na skupiny obyvateľov, ktoré sú bezdomovectvom najviac ohrozené. Analýzou relevantných dokumentov sme sa snažili hľadať možné riešenia tohto fenoménu. Problém bezdomovectva úzko súvisí s problematikou chudoby a sociálnej exklúzie. Avšak hoci na Slovensku existuje množstvo dokumentov súvisiacich s chudobou, otázka bezdomovectva sa javí v slovenskej legislatíve ako nedostatočná, nenachádza sa v nich ani dokonca ani samotné definovanie bezdomovectva. Analýzou inštitúcií a aktivít sme dospeli k názoru, že viac ako právne dokumenty problém riešia neziskové organizácie, vyžadovala by sa minimálne spolupráca štátu, miestnej samosprávy s mimovládnyimi organizáciami, ktoré priamo bezdomovcom poskytujú nevyhnutnú pomoc.

Príspevok predstavil aj čiastočné výsledky kvalitatívneho výskumu zameraného na bezdomovcov, ktorý bol v rokoch 2009 a 2010 realizovaný v bratislavskej Karlovej Vsi a v Kolárove. Pozorovanie priestoru, rozhovory s bezdomovcami ako aj s obyvateľmi, ktorí prichádzajú s bezdomovcami do styku poukázal na závažnosť problému a nutnosť hľadania komplexných riešení. Ukázalo sa tiež, že bezdomovectvo nie je len problémom hlavného mesta, aj v malých mestách, akým je Kolárovo sa stáva tento fenomén stále viac viditeľným. Skúmanie miest, v ktorom sa bezdomovci pohybujú poskytuje množstvo priestoru pre hľadanie vzájomných súvislostí. My sme sa zaoberali len veľmi malou časťou tohto problému, ukázalo sa však, že podobne ako obyvatelia žijúci v určitej lokalite ovplyvňujú miesto svojho bývania, aj ľudia bez domova (často negatívne) ovplyvňujú priestor, v ktorom sa vyskytujú.

Literatúra

- ADLER, P., ADLER, P. 1994. Observational techniques. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S., eds. *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks (Sage Publications), pp. 377-392.
- BALOGOVÁ, B. a kol. 2003. *Vybrané kapitoly zo sociálnej patológie*. Prešov: PBF PU, 2003, 145 s. ISBN 80- 8068-183-X
- BEŇOVÁ, N. 2008. *Bezdomovci, ľudia ako my*. Bratislava: o.z. Proti prúdu, pp. 78.
- BUČEK, J. 2005. Slovakia. In: VAN KEMPEN, R., VERMEULEN, M. and BAAN, A. (eds). *Urban Issues and Urban Policies in the New EU Countries*. Aldershot: Ashgate pp. 79-108.
- CAUSE, A. M., PARADISE, M., GINZLER, J. A., EMBRY, L., MORGAN, C. J., LOHR, Y. et al. 2000. The characteristics and mental health of homeless adolescents: Age and gender differences. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 8 (4), pp. 230-239.
- CLARK, R., ROBERTSON, M. J. 1996. *Surviving for the moment: A report on homeless youth in San Francisco*. Berkeley, CA: Alcohol Research Group.
- CLOKE, P., MILBOURNE, P., WIDDOWFIELD, R. 1999. Homelessness in rural areas: an invisible issue? In: KENNETT, P., MARSH, A. *Homelessness: Exploring the New Terrain*. Bristol: Policy Press, pp. 61-79.
- CLOKE, P., MILBOURNE, P., WIDDOWFIELD, R. 2000. The hidden and emerging spaces of rural homelessness. *Environment and Planning*, vol. 32/1, p.p 77-90.
- DAHRENDORF, R. 1991. *Moderný sociálny konflikt*. Archa, Bratislava.
- DEPASTINO, T. 2003. *Citizen Hobo: How a Century of Homelessness Shaped America*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 200-210, 252-262.
- DEPAUL SLOVENSKO, n. o. 2010. *Inklúzia sociálne vylúčených a modely fungovania nízko prahových zariadení na Slovensku*. Zborník príspevkov z odbornej konferencie. Bratislava. ISBN 978-80-970578-2-4
- DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. 1994. Introduction: Entering the field of qualitative research. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S., eds. *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks (Sage Publications), pp. 1-17.
- DRAGOMIRECKÁ, E., KUBISOVÁ, D., ANDĚL, M. 2004. Duševní zdraví pražských bezdomovců. *Psychiatrie*, vol. 8, no. 4, pp. 274-279.
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2000. Metamorfózy chudoby. In: *Slovo*, II, 49, s. 6-17.
- FIRST, R., RIFE, J., TOOMEY, B. 1994. Homelessness in rural areas causes, patterns and trends. *Social Work*, vol. 39, no. 97.
- FITCHEN, J. M. 1991. Homelessness in rural places: perspectives from upstate New York. *Urban Anthropology*, vol. 20, pp. 77-210.
- FITZPATRICK, S., KEMP, P., KLINKER, S. 2004. *Bezdomovství: Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky. ISBN 80-86625-15-X
- GIDDENS, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. 596s. ISBN 80-7203-124-4.
- HABER, M. G., TORO, P. A. 2004. Homelessness Among Families, Children, and Adolescents: An Ecological-Developmental Perspective. *Clinical Child and Family Psychology Review*, vol. 7, no. 3.
- HEINZE, H., TORO, P. A., URBERG, K. A. 2004. Delinquent behaviors and affiliation with male and female peers. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, pp. 336-346.
- HORÁK, P. 2006. *Expertíza pro cílovou skupinu „Osoby společensky nepřizpůsobené“*. Brno: ASVSP, 40s.
- HORÁKOVÁ, M. 1995. K problematice bezdomovství. *Sociální politika*, vol. 21, no.10, s. 6-9.
- HRADECKÁ, V., HRADECKÝ, I. 1996. *Bezdomovectví – extrémní vyloučení*. Praha: o.s. Naděje.
- HRADECKÝ, I. 2005. *Profily bezdomovství v České republice: Proč spí lidé venku a kdo jsou ti lidé*. Praha, 6s.
- HRADECKÝ, I. 2006. *Národní zpráva o bezdomovství v České republice 2006*. Praha: Evropská observatoř bezdomovství, 26s.

- HRADECKÝ, I. a kol. 2007. *Definice a typologie bezdomovství* [online]. Praha: Naděje. Dostupné na: <<http://www.bezdomovci.eu>>
- HŘNČIROVÁ, D. 2006. *Bezdomovectví a jeho zdravotně-nutriční aspekty*. Praha: DMEV, vol. 9, no. 4, s. 194-197.
- JOHNSEN, S., MAY, J., CLOKE, P. 2005. Day centres for homeless people: spaces of care or fear? *Social and Cultural Geography*, vol. 6, no. 6, pp. 787-811.
- KLEINIG, J. 1993. Policing the Homeless: an ethical dilemma. *Journal of Social Distress and the Homeless*, vol. 2, no. 4.
- LAMBERT, C., JEFFERS, S., BURTON, P., BRAMLEY, G. 1992. *Homelessness in Rural Areas*. London: Rural Development Commission.
- MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In: *Sociologický časopis*, vol. 36, no. 3, s. 285-297.
- MAREŠ, P., VYHLÍDAL, J., SIROVÁTKA, T. 2002. *Nezaměstnaní na trhu práce: dopady nezaměstnanosti, hledání zaměstnání, faktory marginalizace a úspěchu na trhu práce*. Závěrečná zpráva, Brno: VÚPSV.
- MAY, J., CLOKE, P., JOHNSEN, S. 2007. Alternative Cartographies of Homelessness: Rendering visible British women's experiences of 'visible' homelessness. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, vol. 14, no. 2, pp. 121-140.
- MCCURRY, J. 2007. Tokyo dreaming. The Guardian: September 28 [online]. Dostupné na: <<http://www.guardian.co.uk/world/2007/sep/28/japan.socialexclusion>>
- MICHÁLEK, A. 2000. Chudoba, jej koncepty a geografické dimenzie. *Geografický časopis*, vol. 52, no. 3, s. 231-241.
- Národný akčný plán sociálnej inklúzie na 2004 – 2006.*
- Národná správa o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie na roky 2008 – 2010.* Dostupné na: <<http://www.fsr.gov.sk/ews3/files/1271/narodna-sprava-o-strategiach-socialnej-inkluzie-2008-2010.pdf>>
- Národný program Slovenskej republiky k Európskemu roku boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu 2010.* Dostupné na: <<http://www.fsr.gov.sk/ews3/files/1271/narodny-program-sr-er2010.pdf>>.
- National coalition for the homeless, Health care and Homelessness.* Dostupné na: <<http://www.nationalhomeless.org/factsheets/health.html>>
- NAVRÁTIL, P. 2003. Životní situace jako předmět intervence sociální práce. *Sociální práce*, s. 84-94.
- Nočľaháreň Mea Culpa*, 2011. Dostupné na: <http://www.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=700000&id=75295&p1=66084> (15.12.2011)
- NODDIGS, N. 2002. Caring, Social policy, and homelessness. *Theoretical Medicine*, no. 23, pp. 441-454.
- ROCHOVSKÁ, A., MADZINOVÁ, M. 2009. Qualitative research – the method for research in urban social geography. *Geographia Cassoviensis*, roč. III, 2/2009, UPJŠ v Košiciach. 2009. ISSN 1337-6748
- ROCHOVSKÁ, A., BLAŽEK, M., SOKOL, M. 2007. Ako zlepšiť kvalitu geografie: o dôležitosti kvalitatívneho výskumu v humánnej geografii. *Geografický časopis*, roč. 59, č. 1, s. 323-358.
- Podporné aktivity pre predajcov*. 2011. Dostupné na: <<http://www.notabene.sk/?podporne-aktivity>> (08.09.2011)
- Pracovné stretnutie o bezdomovcoch*. 2010. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/files/Onas/prac_stret_bezdomovci/Pracovne_stretnutie_o_bezdomovcoch.pdf> (05.02.2011)
- PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, P. 2008. *Bezdomovectví*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-100-0
- ROBERTSON, M. J. 1991. Homeless youth: An overview of recent literature. In: KRYDER-COE, J. H., SALAMON, L. M., MOLNAR J. M. et al. *Homeless children and youth: A new American dilemma*. pp. 33–68. London: Transaction.

- ROLLINSON, P. A. 1998. The Everyday Geography of the Homeless in Kansas City. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, vol. 80, no. 2, pp.101-115.
- ROSSI, P. 1989. *Down and Out in America: The Origins of Homelessness*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- SHINN, M., WEITZMAN, B. C. 1990. Urban homelessness. *Journal of Social Issues*, vol. 46, no. 4.
- TIMMER, D. A., EITZEN, D. S., TALLEY, K. D. 1994. *Paths to homelessness: Extreme poverty and the urban housing crisis*. Boulder, CO: Westview Press.
- TOSI, A. 2007. Homelessness and the Control of Public Space – Criminalising the Poor? *European Observatory on Homelessness*, FEANTSA, Brussels.
- VENESS, A. R. 1993. Neither homed nor homeless: Contested definitions and the personal worlds of the poor. *Political Geography*, vol. 12, no. 4, pp. 319-340.
- VEREŠ, M. 2008. Najčastejšie príčiny bezdomovectva seniorov. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, *Kontakt*, no.2, pp. 326-333. ISSN 1212-4117
- WOLCH, J. 1991. Urban homelessness. An agenda for research. *Urban Geography*, vol. 12, pp. 99-104.
- ZUFFEREY, C., KERR, L. 2004. Identity and everyday experiences of homelessness-Some implications for social work. *Australian social work*, no. 57, pp. 343-354.

Homelessness, socio-pathological phenomenon entering to space of the Slovak cities

Summary

Public perception of social group of homeless people is negative. In our research we focused on public opinion on homelessness. Based on our results, we concluded that the public sees the homeless in the most negative in our case, and neutral. Significantly exceeded the negative view of research in Kolárovo in Bratislava earlier indifference prevailed. Langerová (2007) have in his thesis work, the hypothesis that: "People perceive the issue of homelessness as a negative phenomenon". This hypothesis is the author of a questionnaire confirmed that we have in our work have not hypothesis, we have gradually created a complement to still based on new information. In our work we also came to the following conclusions. We agree with Langer (2007), despite the fact that most people perceive the problem of homelessness, most of these problems before closing your eyes and maybe herself believes the illusion that they alone are not related to homelessness, and for that you can not rule themselves. In our research we have therefore met with prevailing views that the homeless are alcoholics, and we confirmed in Kolárovo in Bratislava-Karlova Ves. We can say that the public has no clear stance on solving the problem of homelessness, therefore specific to the principal investigator of the problem. Ambiguities in the survey responses confirmed by us. Our view is that the solution could be some cooperation between these entities. We appreciate the work of non-profit organization in Bratislava, who carry a lot of useful work. Their work confirms a number of projects and documents on the activities of the organization. However, the problem of homelessness is not sufficiently addressed by state and local governments. Express dissatisfaction over the lack of capacity of facilities for the homeless around the city Kolárovo, where this phenomenon is seen as a relatively new problem and the government's position is ambiguous. Residents Kolárova but the problem is perceived with greater intensity than in Karlova Ves, is simply a smaller office and this problem is essentially more "eyes" and also with this problem have met before, in Karlova Ves, Bratislava, and overall, this phenomenon no longer exists and addresses, although even in Bratislava there is sufficient capacity of facilities. Also affected by further findings and the fact that people Kolárova almost certainly expressed the view that homelessness is a problem today, in Karlova Ves, we met with a number of negative answers to this question. During our qualitative research, we get the question on why some can not go to the homeless of hostels, we

deal mostly with the view that homeless people do not go there because they “drink” But during a conversation we have with homeless people, we learned the fact that there do not want to go because there they stole some personal belongings and get Dake disease. Ultimately, we want to point out that homelessness has its own specifics. There is no objective “compartmentalized” the issue. Certainly we can say that homelessness has its spatial particularities in Karlova Ves in Kolárovo. Observation, we confirmed that the homeless choose sites for shops and parks, these sites are also confirmed by a survey of residents surveyed premises. In Kolárovo results suggest the possibility relate concentrations of homeless people around the location of a new supermarket. Our work leaves room for further discussion and possible further deeper research into the spatial specificities of homelessness.